

Opponensi vélemény

Darab Ágnes

„RES ARDUA VETUSTIS NOVITATEM DARE.” (NH praef. 15.)

(Nehéz dolog megmutatni a régiben az újat.)

Idősebb Plinius *Naturalis historia*-ja irodalomtudományos olvasatban
című akadémiai doktori értekezéséről

Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól azzal a kijelentéssel, hogy Darab Ágnes akadémiai doktori értekezése, amelynek középpontjában az idősebb Plinius *Naturalis historia*-ja áll, egy mintegy negyedszázados kutatómunkának a szintézise. E megállapításból azonban rögtön vissza is kell vennem, hiszen a huszonöt év alatt publikált tanulmányokat végigtekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a Plinius-kutatás egy jól megragadható és tematikus egysége alkotja csak az értekezést, s számos olyan vizsgálódási irány, amely ezt az időt jellemezte, kimaradt az értekezésből. Az egységesítés (amely bizonyos fokig karcsúsítás is) csak hasznára van az értekezésnek, ezáltal ugyanis sikerül a különböző fejezetekben is ugyanahhoz a vizsgálati szemponthoz alkalmazkodnia. Mivel nem feladatom Darab Ágnes eddigi tudományos munkásságát részletesen értékelni, itt csak annyit jegyzek meg, hogy az értekezés bibliográfiájába fölvelt huszonhat tétel közt a szaktanulmányok mellett találunk fordítást, illetve egy olyan monográfiát, amely témájában megelőlegezte jelen értekezést is. Mindezt csak azért bocsátottam előre, hogy világossá váljék mindenki előtt, az előttünk fekvő értekezés szerzője több aspektusból is jó ismerője Plinius művének, hiszen nemcsak tanulmányozta, értelmezte, hanem fordította is, ami bizonyítja a szöveg- és anyagismeret mélységét.

E szintézisként definiálható értekezés hét nagyobb fejezetre és ötvenhárom alfejezetre oszlik. Az első két és az utolsó két nagyobb fejezet közrefogja azt a három terjedelmesebb fejezetet, amely az értekezés gerincét alkotja. Ezek előkészítő, illetve lezáró, a konklúziót meghatározó részek, amelyek természetesen elengedhetetlen elemei egy ilyen monografikus műnek. Bírálatom első felének logikáját ennek megfelelően részben az értekezés struktúrája, részben a három középső fejezet visszatérő motívumai határozzák meg, míg a második felében a dolgozat egészéről kívánok állításokat megfogalmazni. Nem töreksem teljességre, pusztán a leglényegesebb megállapításokra kívánok reflektálni.

Az I. fejezet, egy ilyen értekezéstől elvárható módon, általános bevezető, amely ugyanakkor az egész dolgozat szempontjából közelít az idősebb Pliniushoz. Ennek a bevezető résznek a számomra legfontosabb megállapítása az, amely az utóbbi időben a Plinius-filológiában tapasztalható irányváltásról szól, s amely mutatja azt is, hogy az értekezés

illeszkedik a nemzetközi Plinius-kutatás újabb trendjéhez, amennyiben a *Naturalis historia* már nem pusztán tudománytörténeti forrásként, hanem irodalmi igénnyel megírt szöveggként tekintenek (p.4.). Ennek előzménye nyilvánvalóan a szövegstruktúra kutatásának középpontba állítása, miközben a mű tudománytörténeti jelentősége továbbra sem halványult el. Darab Ágnes azonban a hangsúlyt indokolt módon az előbbire helyezi, a kettő egymás mellé állításakor „*avagy*” kötőszóval érzékelteti, hogy a kétféle megközelítés nem zárja ki egymást, még ha az irodalomtudományos interpretáció újabb keletű is. Ezt az irodalomtudományos megközelítést tovább szűkíti a szerző, amikor meghatározza, hogy „[a] kitérőkre, az úgynevezett *excessus*okra koncentrálok, amelyeknek javarésze anekdotikus.” (p.5.) A tárgymeghatározás világos gondolatmenetén haladva tovább egy foucault-i meghatározás alapján azt állítja a szerző, hogy a *Naturalis historia* az első olyan mű, amely a benne foglalt ismereteket a Megfigyelés (*observatio*), a Dokumentum (*documenta*) és a Mese (*historiae*) szempontjai szerint csoportosítja. (p.7.) Idézve: „a *Naturalis historia* az információk ezen fajtáit az antik szaktudományos irodalomban egyedülálló módon ötvözi.” (p.8.) Mivel ez a kijelentés unikális pozíciót juttat idősebb Pliniusnak a görög és római irodalomban, mindenképpen szükségesnek tartom ellenőrzését. Darab Ágnes ugyan maga is rögzíti, hogy idősebb Plinius a maga művét görög és latin szerzők műveit kivonatolva kompilálta (nem ezekkel a szavakkal, de tulajdonképpen ez a lényege), s hogy az idősebb Plinius nem felfedező kutató, hanem a meglévő tudásanyag rendszerezője volt. Később az *enkyklopaideia* fogalma kapcsán a műfajt a rómaiakhoz kapcsolja, így előzményeit is a római szerzők körében kell keresni. Olyan típusú mű, amely a *természet világaként értelmezett natura* leírásával foglalkoznék, nem maradt ránk, de olyan típusú művek igen, amelyek tárgya érintkezik Pliniuséval. Mivel az értekezés szerzője a vizsgálódást – egyébként indokolt és érthető módon – néhány könyvre szűkíti le (amelyek egyébként számszerűleg is a legtöbb *excessus*-t tartalmazzák), itt olyan párhuzamokra utalok csak, amelyek ezekhez tematikusan kapcsolódnak.

A Kr.e. I. század első felében élt nagyszerű költőtől, Lucretiustól egyetlen művet ismerünk, egy tankölteményt, a *De rerum naturat*. Ennek a műnek nem célja a természet minden jelenségének leírása, hanem az epikureus filozófia alapvető tanainak a propagálása. Egyik legnagyobb jellemzője, ahogy az epikureus fizika tanait plasztikus képekben állítja az olvasó elé. Elég csak arra utalni, hányféle módon próbálja illusztrálni az atomok létét: a szél viszi a hajókat és fákat dönt ki, aztán illatokat érzünk, és a parton átnedvesednek a vásznak, majd a nap megszáradítja őket, de elkopik az eke is. Vagyis *megfigyelés/tapasztalat* és *dokumentum* ezekben a leírásokban, s az érvelésből olykor a *mese*, vagy a szerző által ennek megfelelően *historiae* sem marad el. Elfogadom, hogy ennek a három szempontnak a tudatos

használata először idősebb Pliniusnál ragadható meg, azt hiszem azonban, hogy ő inkább folytatója egy olyan (római) hagyománynak, amelynek nyomai a lucretiusi tankölteményben is kimutathatók. Hasonló a helyzet egyébként Caesarral, aki a *De bello Gallico* hatodik könyvében röviden ismerteti a gall vallás néhány jellemző vonását, s a meghódított terület állatvilágára is kitér. A 26–28. caputokban részletesen beszél azokról a nagyvadakról, amelyek ismeretlenek lehettek a római olvasó számára. Ezekben a leírásokban ugyanazokat a vonásokat vélem fölfedezni, amelyek a pliniusi leírásokat is jellemzik. Az egyetlen elgondolkasztó kivétel, hogy az anekdotikus elem, vagyis valamilyen egyszeri történés leírása hiányzik a caesari beszámolóból, csupa általános gyakorlatot és jellemvonást találunk. Ez abba az irányba mutat, hogy Darab Ágnes megállapítását éppen az általa kiválasztott vizsgálati szempont hangsúlyozása révén pontosítsuk, és hozzátegyük, hogy az idézett hármass felosztás meglete ugyan korábban is megfigyelhető volt, az anekdotikus elemmel való kiegészítése olyan fejlemény, amely szorosan kapcsolható idősebb Pliniushoz.

Darab Ágnes unikálisnak nevezi idősebb Pliniust abból a szempontból is, hogy előtte az „univerzális ismeretanyagot” összefoglaló enciklopédia műfaja nem létezett, s hogy a római szerző célja „az addig megszerzett tudás” egybefoglalásának az igénye. (p.17.) Ez olyan hangsúlyos pont, ami mindenképpen érdemes lett volna arra, hogy alaposabban körüljárja az értekezés szerzője, nem vagyok ugyanis meggyőződve arról, hogy nem új tudás-fogalommal állunk e szemben, vagyis hogy az I. századra olyan fogalmi átalakulás zajlott le, amely megteremtette az alapját egy ilyen típusú munkának. Ez mindenestre rokonnak tetszik azzal a *curiositast* a középpontba állító mentalitással, amely a tudós unokaöccsét még inkább jellemezte. S itt újra visszakanyarodom Lucretiushoz, aki számára a természeti törvények leírása fontosabb volt az e törvények által generált jelenségeknél, s ez utóbbiak, főként nem egyéni, szokatlan, hanem általános jellegük révén kaptak illusztratív funkciót, emiatt az egyszeri extremitásnak nem volt jelentősége. E ponton még azt is megkockázatom, hogy a császárkori *curiositas* forrásvidékén fölfedezhetjük akár annak a római babonás vallási hagyományban gyökerező jelenségnek a hatását, amely minden szokatlan, csodás jelenségnek, ha tetszik szokatlan, rendkívülitrem esetnek *prodigium*-szerepet tulajdonított. Livius *Ab urbe condita*-ja ékes bizonyítéka a rómaiak ez irányban megnyilvánuló babonás kíváncsiságának.

A bevezető következő része, amely egyfajta kulcsot is kínál az egész értekezéshez, a *Naturalis historia* néhány olyan jellegzetességének a bemutatása, amely azokban a könyvekben is meghatározó szerepet játszik, amelyeket az értekező vizsgálódása középpontjába állít. E jellemző elvek meghatározásában részben a szakirodalom megállapításaira támaszkodik, amelyeket ugyanakkor egyéni argumentációval is kiegészít. E szervezőelvek közül, amelyek

közé a *natura tökéletessége*, a *luxus ostromozása* vagy a *Róma-központúság* tartoznak, kiemelkedik az értekezés több pontján is visszatérő, alapvetőnek tartott, és már Hübner által is hangsúlyozott *descensus*-elv. (p.33-34.) Ez a *descensus*-elv szoros összefüggésben van a *Naturalis historia* Róma-központúságával, hiszen az egyes könyvek strukturális sémájában meghatározó szerepet játszik a periféria–központ oppozícióján túl az előbbiből az utóbbi felé való haladás. Van azonban egy olyan pontja az értekezésnek, amely – könnyen lehet, hogy nem szándékolt módon – úgy adja a *Naturalis historia* és egyben az idősebb Plinius szemléletmódjának egyszerre konkrét és ugyanakkor metaforikus képét, hogy a korábbi *descensus*-fogalmat átértékeli. Az értekezés 79. oldalán Darab Ágnes az élővilágról szóló könyvek kapcsán arról ír, hogy az a gyűrűs szerkezet, amely a műben megfigyelhető a *circushoz*, *amphitheatrumhoz*, mint Plinius gondolkodásának egyik központi eleméhez is kapcsolható. Valóban, az amphiteatrum architektúrája az arénától emelkedő széksorokkal egyszerre mutatja a körköröség és a *descensus*-elvét. Noha a periféria–Róma és az aréna irányába történő *descensus* mutat hasonlóságot, az előbbi esetében valójában egy ősi római gondolkodási sémáról van szó. Számomra ezzel kapcsolatban Borzsák István egyik megjegyzése számít irányadónak, vagyis – nem idézem szó szerint – a magyar ember mindenkor „fölmegy” Pestre, a római azonban „lemegy” Rómába. Ehhez aztán hozzátehetjük, hogy ami a nálunk dicsőséges „fölvonulás”, az a rómaiaknál, még ha triumphusról van is szó, *deductio*, miközben más kifejezésben a *deductio* éppenséggel a központtól a periféria felé való távolodás, a *coloniam deducere* kifejezés ugyanis inkább így értelmezhető. A circusbán a *descensus* társadalmilag azonban az ellenkező módon valósul meg, hiszen a senatori és lovagi rend tagjai éppenséggel az aréna közelében kaptak helyet, ahonnan a látványosságok a legjobban szemügyre vehetők voltak, míg a magasban levők valóban a perifériára kerültek.

Idősebb Plinius világában – és ezt az értekezés szerzője kiválóan láttatja – központi szerepet játszott a *spectaculum*, ami az egzotikus állatok bemutatása és a cirkuszi anekdoták említése révén is igazolódik. Ehhez megerősítő kiegészítésként érdemes Tacitus egyik megjegyzését idézni, aki szerint az 57-es esztendő szinte eseménytelenül telt el: „*Nero (második) és Lucius Piso consulsága alatt kevés emlékezetre méltó dolog történt, ha csak valakinek kedve nem támad köteteket teleírni azoknak az alapoknak és gerendáknak dicséretével, amelyekből Caesar a Mars-mező mellett az óriási amphitheatrumot felépítette, jóllehet a római nép méltósága úgy kívánná, hogy a kiemelkedő eseményeket bízzuk az évkönyvekre, ilyesmit pedig a város napi közleményeire.*” (13.31-Borzsák István fordítása) Egyes kutatók véleménye szerint ez a megjegyzés idősebb Pliniusra vonatkozik, aki a Nero-korra vonatkozó részek esetében is az *Annales* szerzőjének egyik forrása volt, bár egy helyütt

határozottan kétségbe vonja állítását. Ismert ráadásul az is, hogy milyen fontos szerepet játszott a Flaviusok politikájában az az épület, amelyet Nero hatalmas szobra mellett emeltek a *stagnum Neronis* helyén, s amely *Colosseum* néven áll a mai napig.

Az értelmezés kereteit meghatározó bevezető után az értekezés három nagy fejezete következik, amelyek közül az első az ásványokat, fémeket tárgyaló 33. és 34. könyv *excessus*-aival foglalkozik. Az itt található kitérők közt hangsúlyosabb szerepet kap a *mágnesevaskő* és a korinthusi bronz, s az előbbivel kapcsolatban a szimpátia–antipátia oppozíciója, amelyet itt ugyan kiemel a szerző (p.44.), később azonban nem tér vissza rá. E könyveket tárgyaló körültekintő és plauzibilis értelmezése végén Darab Ágnes idősebb Plinius szemléletmódjának azt a vonását hangsúlyozza, amely folyamatosan arra törekszik, hogy bizonyítsa a saját, a római fölényét a göröggel, az idegennel szemben. (p.76.) Noha az oppozícióban nem kételkedem, s elfogadom Plinius Róma- és római-központúságát, a göröggel való oppozíció leírására mégis túlzásnak, sarkítottnak érzem a saját–idegen szembeállítást. Számomra az ellenpontosítás helyett inkább valamiféle diakrón felsőbbtség tűnik elő abból, ahogy a *Naturalis historia* szerzője a görögséghez viszonyul, hiszen javarészt a görög tudósoktól átvett tudásanyagból és anekdotakincsből építkezik maga is. Ha Vergilius *Aeneis*-ének 6. énekére gondolunk, Anchises jóslatára a rómaiak jövőjéről hivatásával kapcsolatban, akkor inkább azt látjuk, hogy az aranykori költő szerint van, amiben a náluk nagyobb görögöket is fölülműljék majd a rómaiak. Inkább az értekezésben más összefüggésben szereplő *agón* írja le ezt a viszonyt, amely idősebb Plinius felfogását jellemzi, versenytársak, de nem a valóban görög–barbár oppozíció élességével.

Az ezt követő fejezet az élővilágot bemutató könyvek közül előbb az antropológiai tárgyú hetedikkel foglalkozik, amelyben különös jelentőséget kapnak a római történelem nagyjai: Caesar, Pompeius, Augustus vagy éppenséggel Cicero. Nagyon pontosan mutatja be az értekezés, hogy mennyiben tér el az addig megszokott Augustus-képtől idősebb Plinius Augustusa, Cicero központi szerepére azonban nem kapunk választ. Az Augustus-kép esetében kontrollként használt Senecát talán érdemes lett volna a Cicero-kérdésben is alaposabban megvizsgálni, a filozófusnál ugyanis többször is szerepel ugyan Cicero, sőt nevezi őt *Cicero noster*-nek, mi több, *disertissimus orator*-nak is, az ékesszólásban mégsem őt tartotta követendőnek, hanem Papirius Fabianust, aki idősebb kortársa volt, igazi példaképe pedig az ifjabb Cato, a sztoikus bölcs megtestesítője.

Ugyanebben a fejezetben hívja föl a figyelmet Darab Ágnes a *consensus* fogalmának fontosságára (p.92.), ez azonban a későbbi tárgyalás során nem kap több figyelmet, pedig érdemes lett volna ezt is kortárs konszenzusba helyezni, ahogy az az előbb említett

Augustusszal történt, kinek esetében elfogadom a szerző állítását, hogy a Flavius-dinasztia propagandája nem játszott volna szerepet a negatív kép kialakításában. (p.104) Az a megállapítás azonban, amit ugyanitt Augustus és Vespasianus párba állításakor tesz, vagyis, hogy a két császár nem oppozícióban áll egymással, hanem „kezdet” és „kiteljesedés” a viszonyuk, megvilágító, amennyiben talán – visszakapcsolva a korábbi taglalt szembeállításához – így kellene fölfognunk görög és római viszonyát is.

Az értekezésben ugyancsak visszatérő gondolat Pliniusnak az az alapvetése, amely szerint: *vita vigilia est*. Tudva azt, hogy Pliniusnak hosszú katonai múltja volt, szolgált Germaniában, majd halála előtt a misenumi flotta parancsnoka volt, talán érdemes lett volna kitérni még a *Naturalis historia* szemléletmódjának és a *vita vigilia est* elvének katonai vonatkozására, ami esetleg más aspektusú magyarázattal szolgálhatott volna olyan jól regisztrált jelenségek értelmezésére, mint Augustus sötét színekkel festett képe, illetve Pompeius és Caesar szembeállításának sajátosságai.

A harmadik nagy fejezet a szárazföldi állatokat tárgyaló 8. könyv *excessusaival* foglalkozik. A struktúra világos és meggyőző bemutatása alapján a szerző ugyanazokat a rendezőelveket fedezi föl, amelyeket már korábban is hangsúlyozott, mint például a *descensus*-elv. (p.121) Noha a periféria–centrum dichotómiával magyarázható a vadállatoktól a domesztikált állatok felé haladás, de a nagyoktól a kicsi, apró állatok irányában kevésbé érvényes mindez, ha a triumphus-fogalom felől közelítünk. Sokkal meggyőzőbb és jellemzőbb az állatok emberi tulajdonságok szerinti értékelése és sorrendbe állítása, amelyet Darab Ágnes találóan *antropológiai zoológiának* nevez (p.123.). Idősebb Plinius valóban szembeötlő példáját adja az állatok efféle rendszerezésének, két kérdés azonban mindenképpen megfogalmazódik ezzel kapcsolatban. Egyfelől alaposabb elemzésre lenne szükség ennek az egész problémakörnek a föltárásához (alighanem önálló doktori értekezésre), másfelől viszont az az érzésem, hogy a katona Plinius nézőpontja ebben a tekintetben felülírni látszik a rendszerező tudós Plinius elveit. A *fides*, *memoria*, *ingenium*, *utilitas* ugyanis nemcsak, vagy nem kizárólag polgári, hanem katonai erények is, és éppen a *leo generosus* példája mutatja, hogy a vadállat-ellenség képzetpárosítás egyfajta új fogalmával van dolgunk. S tulajdonképpen még az elefánttal kapcsolatos pliniusi elképzeléshez is kulcsot adhatna ennek hangsúlyozása.

Plinius katona-voltának a dolgozatban elsikkadt jelentőségét azért hangsúlyozom, mert a szerző éppen a művészanekdoták kapcsán szentel nagy figyelmet annak az értelmezési lehetőségnek, hogy a görög festőkről elmondott jellemző anekdotákon keresztül idősebb Plinius valójában önmagáról vall, amikor rokonszenvvel mutatja be az autodidakta művészek mellett azokat az uralkodókat, akik képesek voltak fejét hajtani a tudás előtt. Azt hiszem, Darab Ágnes

jó nyomon jár, amikor ezeknek a történeteknek kiemelt jelentőséget tulajdonít, ahogy akkor is, amikor a Plinius esztétikai alapelveinek tekinthető, a megtévesztésig, sőt azon is túl való valóság-hűséget az egykorú művészetfelfogással hozza kapcsolatba. Itt talán ki lehetett volna térni arra a Nero-korában csúcsra jutott illúzió-esztétikára, melynek lényege a megtévesztés volt, ahogy a *Trimalchio-lakomája*-ban is hasra esik Encolpios a falra festett kutyától és a vendégek is egyik ámulatból a másikba esnek, amikor a megtévesztő fogásokat föltalálják nekik. S csupa ilyen festménnyel van tele a Poppaea-villaként ismert csodálatos római épületegyüttes is Oplontisban.

Ebben a fejezetben olvasható egyébként az értekezésnek az a mondata, amely meghatározó alapját adja a *Naturalis historia*-beli anekdotikus excessusok filológiai jelentőségének: Plinius „anekdotikus formában közvetíti azokat az etikai és szellemi értékeket, amelyek Plinius saját értékrendjének is a pillérei voltak.” (p.179.)

Az idősebb Plinius művének egyes könyveit lezáró két utolsó fejezet a korábbi vizsgálódások mérlege és konklúziója. Az előbbi az *excessusszal*, *exemplummal* foglalkozik, bár középpontban még mindig az előző fejezet művészetanekdotáiból leszűrt megállapításai állnak, amelyek Plinius ítéletalkotását jellemzik, vagyis hogy az nem esztétikai, hanem alapvetően etikai és természetfilozófiai, amelyet az ábrázolás realizmusa (én inkább azt mondanám, hogy illúziókeltő ereje) és a technikai virtuozitás határoznak meg (p.208-210.)

Az értekezést lezáró utolsó fejezet, amelyet az érzékeny elemzések megalapoztak, már műfajelméleti természetű, amely végül meg is adja azt, amit az elején ígért, vagyis hogy az anekdota a *példázatos narráció egyik alfaja*. (p.244.) Ezt a definíciót kellőképpen előkészíti az egész értekezés, nyilván további viták fogják azonban eldönteni, hogy ebben a formában mennyire helytálló ez a megfogalmazás.

Az értekezés fonalát végigkövetve szerettem volna közvetlen reflexióimat illetve kritikai észrevételeimet megfogalmazni, a bevezetésben ígért általános megjegyzéseimet itt s csak röviden teszem meg. Darab Ágnes mindvégig tartja magát ahhoz a vizsgálati szemponthoz, amelyet az értekezés elején megszabott. Elemzései kivétel nélkül mértéktartóak. A bőséges anyagból határozott kézzel válogat, s amit bemutat, az valóban alkalmas arra, hogy idősebb Plinius írói kvalitásai erőteljesebb világításba kerüljenek. Néhol, úgy érzem, kicsit hamar elengedett egy-egy olyan szál, amelyről talán azt gondolta, túlságosan messzire vezetne, mégis úgy vélem, érdemes lenne markánsabban hangsúlyozni a vizsgálat tárgyának a kortárs szellemi irányokhoz való viszonyát, azok hatását, illetve bizonyos esetekben erőteljesebben támogatnám a referenciális olvasatot, vagyis Plinius katonai hivatali és történetíró múltjának és

akkori jelenének a bevonását, mint ahogy az Apellés-anekdota értelmezésénél ennek meggyőző példáját látjuk az értekezésben.

Az elmondottak fényében Darab Ágnes akadémiai doktori értekezését nyilvános vitára alkalmasnak ítélem, s számára az akadémiai doktori fokozat megadását javaslom.

Budapest, 2019. február 1.

Takács László
a nyelvtudomány kandidátusa